

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

В.В. ДЕМЕНТЬЄВ, д.е.н., професор, зав. кафедрою економічної теорії, проректор,

Н.М. ДАЛЕВСЬКА, к.е.н.,

Донецький національний технічний університет

МІНЛИВІСТЬ ТА СТАЛІСТЬ СВІТОВОГО ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СКЛАДНИХ СИСТЕМ.

Еволюція світового політико-економічного простору – це рух і зміни у міжнародній архітектурі сучасного світу. Проте за своїм характером ці зміни неоднакові – і щодо процесів та тенденцій, на тлі яких вони відбуваються, і щодо своєї спрямованості. Складність і багатоплановість компонентів, які характеризують розвиток світової цивілізації, різне тлумачення функцій політичної ідеології – все це впливає на глобальний розвиток суспільства. Отже, комплексний характер соціально-економічної модернізації пов'язаний з тим, що вона не обмежується рамками соціальної та економічної сфер, а охоплює політичну, правову, культурно-духовну та інші сфери суспільного життя. Зміни в цих сферах тісно пов'язані між собою, постійно зазнають взаємного впливу та коригування.

До необхідності наукового розгляду мінливості та сталості світового політико-економічного простору спонукають поліваріантний характер тлумачення цієї проблеми світовою наукою та ускладнення політичних, економічних і соціальних структур та їхніх функцій відповідно до потреб раціонального та ефективного функціонування суспільства. Ці проблеми висвітлені в працях таких вчених, як Р.Арон [1], Дж.К.Гелбрейт [2], А.А.Гріценко [3], Г.В.Колодко [4], Ф.Лютенс [5], Д.Норт [6], Р.М.Нурєєв [7], Е.Тоффлер [8], Ф.Хайек [9], А.С.Філіпенко [10] та інші. Втім, інтеграція суспільства на засадах багатовимірного процесу соціальних, економічних та політичних змін спонукає розкриття соціального потенціалу інститутів громадянства, створення ідеології громадянських прав, розширення можливостей самозабезпечення особливо бажаного статусу переорієнтації інфраструктури суспільства в напрямку розвитку його інформаційних можливостей, розширення сфери індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей вибору, спрямованого на забезпечення стабільності та соціального порядку.

Метою статті є визначення мінливості та сталості світового політико-економічного про-

стору та обґрунтування сучасних вимог до реформування системи інституційних структур в умовах глобального економічного розвитку.

В сучасному розумінні, що спирається на досягнення світової економічної думки в осмисленні глобального розвитку, мінливість та сталість світового політико-економічного простору означає: 1) системний рух є послідовним перебуванням у певних точках раз і назавжди визначеного кола трансформацій, в яких буття постає як процес, що час від часу увінчується появою того, чого ще ніколи не було раніше. Отже в цьому процесі, крім стабільних або детерміновано мінливих станів, є ще стани нестабільні, перехідні, непередбачувані щодо особливостей перебігу, загальної спрямованості і прикінцевого вигляду нового стабільного стану. 2) Стабільний стан системи є теж мінливістю, проте тут мають місце коливання її параметрів стосовно певних середніх значень. Нарешті, система може бути достатньо стійкою і не розпадатися під впливом зовнішніх чинників або внутрішніх дисбалансів, лише коли вона спирається на розвинуті структури комунікації, що спрямовані на отримання зворотної інформації.

Коли ж йдеться про стани системи у зв'язку з процесом змін і перетворень, то здебільшого говорять про одну з трьох речей: вихідний і прикінцевий стабільні стани та про власне перехідний (нестійкий) стан предмета, об'єкта, явища, системи. Між вихідним та результуючим станами є перехідний процес, а у перехідному процесі – регресивні та прогресивні зміни та перехідний або нестійкий стан. І вихідному, і результуючому станам, не кажучи вже про перехідний процес, притаманні зміни. Перехідний або нестійкий стан не є власне процесом, радше це особливий момент у змінах та перетвореннях.

Втім, впродовж тривалого часу на перехідні стани дивилися як на тимчасові коливання, флуктуації довкола певного стабільного

© В.В. Дементьєв, Н.М. Далевська, 2011

.....
<http://www.donntu.edu.ua> / «Библиотека» / «Информационные ресурсы»

<http://www.instud.org>, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_ekon/

стану, розглядали їх як своєрідну випадковість, яку слід перечекати, доки явище вступить у свій нормальний стан або хоча б повернеться на шлях по „лінії головної послідовності”.

Проте перехідний стан виявився не таким другорядним, щоб його можна було відсунути надовго в розряд винятків і випадковостей. З часом стало зрозумілим, що він є не тільки якимсь відступом від норми, але й приховує в собі механізми трансформації буття і особливості його майбутнього стабільного стану.

Таким чином перехідний стан пролягає не просто між двома стабільними станами, а між станами, які зазвичай важко вважати генетично пов'язаними. Ф. Канак вважає, що перехідний стан у часі та просторі можна спрощено й доволі схематично розмістити на місці дотику вершин двох конусів, вісі яких відповідають процесам змін: деградації наявної системи у першому випадку і становленню нової – у другому. Вісі конусів зорієнтовані у просторі, як правило, так, що утворюють між собою певний кут, тобто не продовжують одна одну [11, с.20]. Зокрема, врахування процесів інституціалізації політико-економічного простору дозволяє виокремити три різні фази переходу від одного стабільного стану політико-економічного простору до іншого. Перша фаза – функціональний розпад системних зв'язків, зниження рівня саморегуляції, згасання системи (обсяг першого конуса зменшується від основи до вершини). Це зміни, спрямовані від порядку до хаосу. Друга фаза – власне перехідний стан, коли системні зв'язки початкового стабільного стану повністю зруйновані, а зв'язки стану нового не вторували для себе шляхів (має місце тільки дотик між вершинами конусів). Третя фаза – процес прокладання системних зв'язків, стабілізація системи (обсяг другого конусу зростає з часом від вершини до основи). Це рух від хаосу до порядку. У результаті всього цього досягається до речі, такий стан системи цінностей, коли мірилом вартості багатства створюваних продуктів стає «вільний час» [12].

Показово, що сучасна міжнародна політична економія розглядає мінливість та сталість світового політико-економічного простору у двох головних вимірах: 1) спонтанно, через поступове нагромадження передумов соціальних змін, поєднання яких у певний історичний час, у межах світового політико-економічного простору дає якісно новий поштовх; 2) свідомо завдяки вольовим зусиллям впливових суспільних груп або правлячих еліт. При цьо-

му їхня діяльність для національних економік має як позитивний характер, так і створює загрозу економічної безпеки.

За сучасних умов, глобалізація значно підвищила роль просторової складової економічної діяльності та суттєво ускладнила зв'язок між країнами, завдяки зростаючій віртуалізації економічного життя та асинхронності розвитку фінансового й реального секторів економіки. Крім того, загострення боротьби за ресурси актуалізувало значення адміністративно закріпленої території з наявними на ній економічними ресурсами як однієї з найважливіших ознак цілісності національно відокремленої економічної системи. Відповідно зміст інституціалізації економічного простору за слушною думкою О. Логвиненко, полягає в еволюційному формуванні сукупності інституційних одиниць, об'єднаних: спільною територією створення вартості, закріпленою відповідним політико-адміністративним поділом; спільними соціокультурними стереотипами, в тому числі системою формальних і неформальних норм, правил, традицій, звичок економічної поведінки; спрямованістю на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку спільної території на основі оптимальної взаємодії [13, с.24]. Однак ця сталість постійно підривається під впливом зростаючої відкритості як наслідку глобального економічного розвитку.

Нині світ опинився на порозі нового переділу, але не військово-політичного, а економічного, де головними гравцями стають не тільки національні держави, скільки транснаціональні корпорації, які стали основою глобалізації і її ключовим суб'єктом. Значною мірою вони визначають механізми руху основних факторів виробництва [14, с.71]. З цієї обставини впливає важливий у гносеологічному розумінні наслідок, пов'язаний з прогресом в об'єктивності раціоналізації боротьби за владу на світової арені за рахунок усвідомлення історичної визначеності суб'єкта, що пізнає комплекс науково-методологічних засобів, спрямованих на пояснення джерел, характеру й напрямків мінливості світового політико-економічного простору втілює властивість зростання здатності політичної системи, інституціонального середовища постійно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей. Як висловлюється С.Дж. Гулд, світ постає як сукупність квазістабільних систем, які чинять, скільки можуть, опір до межі своєї міцності, а потім швидко переходять у новий урівноважений стан [15, с.22]. Сстійкість, стабільність, сталість у системах, що

самоорганізуються, тримається не на їхній не-піддатливості зовнішньому тиску, а за рахунок змін, спрямованих на вдосконалення внутрішньосистемних зв'язків і з гармонізування світового політико-економічного простору.

Адже в суспільстві з розвинутим поділом сфер активності індивіди групуються навколо певних різновидів діяльності, специфічних за своєю структурою і колом здібностей, яких вони вимагають від співучасників. Такі асоціації індивідів посідають певне місце в суспільстві, мають свою історію, відзначену характерними подіями, свою продуктивну реалізацію, а отже, і свій досвід. Суб'єктами діяльності і носіями специфічного досвіду в загальносуспільному масштабі здатні виступати як індивіди, так і групи, своєрідні спільності, нації, суспільства, цивілізації і навіть людство, взяте загалом, в своєму історичному розвитку.

Втім, будь-який нелінійний процес призводить до розгалуження, де система може обрати той чи інший шлях, оскільки нелінійні середовища за різних умов мають різний набір аттракторів, що конкурують між собою [16, с.201]. Як відомо, суспільство оновлюється й утворює нові форми свого існування, але зберігає свою тотожність, головні смисли буття, надбання і цінності цивілізації. Отож, із створенням інформаційного суспільства радикально змінюється весь спосіб буття людини, її мислення й системи орієнтації в світі, схеми комунікацій і норми поведінки та спілкування. Головною стає ідея діалогу, комунікації та толерантності. Таким чином, новий зміст ідеї розвитку світового політико-економічного простору можливий лише за рахунок радикального перегляду засад відносин людини зі світом.

Тому, перехід до розгляду сталості конкретних соціально-економічних систем в їхній інституційній визначеності випадковими (і необоротними у своїй випадковості) виборами одного із можливих шляхів їхньої еволюції робить предметом наукового дослідження не явище як суцільний прояв сутності світового політико-економічного простору, а існування, яке не байдуже до сутності й до якого не байдуже сутність. Проте цей рівень методологічного розгляду світового політико-економічного простору не є вже розглядом норм дослідження, а стосується наукової раціональності структурних змін, на які спираються ці норми.

У багатоманітності форм спілкування людини зі світом, з іншими людьми приховане пізнання, осягнення і світу і людей. Показово, що політичні можливості національних інсти-

тутів зумовлюють конкурентні переваги на світовому ринку як окремих фірм, так і економіки в цілому, за допомогою таких інструментів, як хеджування політичних ризиків, міжнародні штрафи і компенсації (у тому числі за несанкціоноване військове вторгнення, пошкодження територій внаслідок розміщення військових баз), паритетна фінансова відповідальність членів коаліційних угод за соціально-економічні наслідки спільних дій, тощо. Можливість застосування цих інструментів забезпечується, насамперед, незалежною позицією країн у геополітичному просторі міжнародних трансакцій, економічною та військовою могутністю держав [17, с.78].

З цього випливатиме, що «національний економічний інтерес має відбивати піраміду суспільних потреб, ставлення нації до економіки як засобу розвитку, самозбереження і безпеки нації» [18, с.23]. А це означає, що мінливість та сталість світового політико-економічного простору приховує в собі дві протилежні тенденції: стабільність і невідворотність загального висхідного прогресивного руху з детермінованістю прогресивних змін попередніми стабільними станами. Складне осмислення сутності, змісту та виявлення світового економіко-політичного простору відбувається в чітко означеному процесі співвідношення людини із суспільством через світогляд і діяльність як власника внутрішнього світу, що створює особистість, стимулює самосвідомість і самовизначення людини в об'єктивному світі соціальної реальності. Ця концепція розуміння еволюції світового політико-економічного простору виявляє себе через неієрархічну мережу відбитків або пам'яті несвідомого, через їх нескінченні заміщення, повторення, відмінності, які не базуються на бінарних опозиціях, але містять у собі парадокс і невизначеність.

Втім, механізми розумової та інших різновидів людської активності побудовані на структурах пам'яті, але в цьому слід з'ясувати, яку функцію отримує зворотній бік пам'яті – забуття. Людина спроможна забувати або витісняти в півсвідомість великі шари свого життєвого досвіду. Аналогічні процеси відбуваються в формах колективної свідомості, коли досвід, нагромаджений упродовж століть, нові покоління витісняють у колективне несвідоме [19, с.181]. Нарешті, такі процеси є необхідною часткою еволюції світового політико-економічного простору, бо щоб зберегти цілеспрямованість свого буття, потрібно відкидати те, що здається несуттєвим згідно з певною сис-

темою ціннісних орієнтирів. Не варто забувати при цьому, що здійснення принципу влади утілює в собі безліч кодів соціальності. Сучасна влада в межах глобального економічного розвитку стає радикально поліцентричною. Останнє зумовлює те, що мінливість та сталість світового політико-економічного простору починає набувати індивідуальних якостей.

Індивідуальне не є просто щось неповторне або несхоже, це – насамперед факт розуміння однієї людини іншою. Відповідно до поглядів Ю.Хабермаса, індивідуальна особистість проектує себе в рамках інтерсуб'єктивного горизонту життєвого світу, як хтось, хто ручається за більш або менш чітко окреслену неперервність, більш або менш свідомо засвоєну історію життя. Але структура, за яку хтось ручається своїм домаганням індивідуальності, аж ніяк не містить у собі найпотемнішої частини особистості. Жодна людина не може розпоряджатися своєю ідентичністю так, немовби вона була її власністю [20].

При цьому слід мати на увазі, що суб'єкт – об'єктна цілісність світового політико-економічного простору є одночасно суб'єктно – об'єктною єдністю, цебто загально значущістю, що є засадовою стосовно взаєморозуміння суб'єктів, і співвіднесеністю суб'єктів з культурним ландшафтом – наявністю у кожного суб'єкта і явища культури свого „місця” в наявній структурі результатів, способів, умов, цілей і самих суб'єктів діяльності.

Будь який причинно-наслідковий зв'язок породжує певне поле кореляцій. Наприклад, політичне рішення може викликати відповідні соціальні, економічні, ідеологічні та інші результати, які корелюють, не будучи причинами та наслідками одні одних, і породжують масу інших кореляцій, які впливають на вихідні детермінанти всього процесу. Цей тотальний взаємовплив дискретів (від лат. *diskretus* – розділений, переривистий) розгортається як невинний процес їхнього увідповіднювання, внаслідок чого світовий політико-економічний простір зберігається в цілісності своїх еволюцій і трансформацій. Отже, параметрами світового політико-економічного простору, які характеризують його „рельєф”, є: „що” (речові предмети, знання, інтуїції), „як” (засоби, норми, методи, технології, стратегії), „чим” (джерела, ресурси, організації), „для чого” (завдання, ідеології), „хто” (суб'єкти, соціальна структура). Зрозуміло, що ті самі чи однакові параметри можуть бути і „результатами”, і „способами”, і „умовами”, і „цілями”, але їхні функції

у цих випадках будуть неоднакові [21]. Поняття світового політико-економічного простору враховує цю відмінність і відповідну відмінність індивідів - суб'єктів, які стоять за цими параметрами.

Згідно з цим доцільно визначити, що світовий політико-економічний простір утілює сукупність можливостей вибору суб'єктами господарювання методів прийняття оптимальних рішень, які забезпечили б спрямування їхніх конкурентних переваг. Вони, зокрема, зумовлюють відповідний концептуальний фон, на якому розгортається доволі розгалужена сітка понять на зразок поведінки, організації, рівня організації взаємодії, зв'язку, регулювання, управління тощо. Отже, цілісність світового політико-економічного простору реалізується і зберігається як цілісність через протиставлення зовнішньому, зумовленому цим фоном, середовищу і зміни свого стану, адекватні впливові цього середовища. За цих умов елементи системи вже не можуть розглядатися як щось абсолютно постійне, незмінне, а зв'язки між ними як абсолютно жорсткі і стабільні. Навпаки, елементам і їх взаємозв'язкам притаманні динамічність і здатність до перетворювань, що складає об'єктивну основу для переходу від одного стану до іншого. Можна стверджувати, що такі процеси є необхідною часткою еволюції світового політико-економічного простору, бо щоб зберегти цілеспрямованість свого буття, людству потрібно уявлення про реформування системи інституційних структур, здатної уносити елементи цілеспрямованості у глобальний економічний розвиток.

Література

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.: Текст, 1993. – 303с.
2. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. – М.: Прогресс, 1969. – 478с.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. А.А.Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
4. Колодко Гжегож В. Мир в движении / Г.В. Колодко; пер. с пол. Ю.Чайникова. – М.: Магистр, 2009. – 575с.
5. Лютенс Ф. Организационное поведение. – М.: Инфра, 1999. – 692 с.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д.Норт – М.: Начала, 1997. –197с.

7. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 240с.
8. Тоффлер Э. Метаморфозы власти./Э.Тоффлер – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 669с.
9. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. – М.: Изограф, 2001. – 256с.
10. Филипенко А.С. Экономическая глобализация: истоки и результаты / А.С. Филипенко. – Москва: «Экономика», 2010. – 511с.
11. Канак М. Перехідний стан буття: поняття і місце в трансформаціях // Філософська думка. – 2001 – № 4. – с. 14-36.
12. Маркс К. Економіко-філософські рукописи 1844 року / К.Маркс, Ф.Енгельс Твори. – т. 46. – ч. 1. – с. 212-214, 220-221.
13. Логвиненко О.О. Економічний простір в системі категорій інституційної архітектури // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2008 – №802 – с.23-26
14. Стасишин А.В. Вплив транснаціональних корпорацій як економічних суб'єктів на конкурентоспроможність національних економік в умовах світової фінансової кризи // Економіка та держава. – 2009. –№ 11. – с.69-72.
15. Гулд С.Дж. В защиту концепции прерывистого движения / Катастрофы и история Земли: Новый униформизм. Пер. с англ. Под ред. У. Берггрена и Дж. Ван Кауверинга. – М., 1986. – 471с.
16. «Великая трансформация» Карла Полаanyi: прошлое, настоящее, будущее (Текст)/под общ. ред. проф. Р.М. Нуреева; Гос.ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. –406, (2) с. – (Экономическая теория: традиции и современность). – Свед. об авт.: с. 400-401. – Content: с.402-406. – 1000 экз. – ISBN 5-7598-0423-5 (в пер.).
17. Шостак Л., Дікарев О. Економічна ефективність дипломатичного механізму зовнішньоекономічних трансакцій // Економіка України. – 2008. –№ 7. –с. 74-83.
18. Економічні проблеми 21 століття і міжнародний та український виміри. За ред. С.І. Юрію, Є.В.Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595с.
19. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс: перевод с фр. В.В.Иванова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512с.
20. Хабермас Ю. Понятие индивидуального // Вопросы философии. – 1991 – № 2. – с.38.
21. Кизима В. Человек субъект или объект ландшафтных преобразований / В.Кизима // Людина в ландшафті 21 століття: гуманізація географії. Проблеми постнеокласичних методологій. – К., 1998. – С.8-11

Статья поступила в редакцию 04.04.2011

И.А. АЛЕКСАНДРОВ, д. э. н., профессор
А.В. ПОЛОВЯН, к.э.н., доцент,
М.Ю. ТАРАСОВА, м.н.с.

ПРИНЦИПЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В ТЕОРИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В последние годы активизировались исследования в области институциональной теории. Это, прежде всего, вызвано переменами человеческого мышления, особенно в территориальных границах постсоциалистических государств. Как известно, в них формировались специфические морали, нравственные отношения между людьми, отношения к религиям, экономическим и другим закономерностям. Однако, оценка практики и теории развития общества ставят новые проблемы, в том числе и связанные с выживаемостью человечества, планеты, био- и ноосферы. Решение этих проблем возможно в рамках концепции устойчивого развития, обеспечивающей сбалансированность экономических, социальных и экологических интересов.

Одним из фундаментов этой концепции является институциональная теория, в основе которой лежит дефиниция «институт».

Обоснование рациональности применения теории институционализма для развития теоретических основ устойчивого развития и реализации его принципов. Существуют различные классификационные признаки понятия «институт». С целью рационального использования этих признаков к принципам устойчивого развития применена удачная их классификация, предложенная В. Дементьевым [1, с.12-28].

А). Институт экономического поведения

© И.А. Александров, А.В. Половян,
 М.Ю. Тарасова, 2011